

«суб'єктивне корпоративне право»; закріпити за учасниками будь-яких товариств два права: на дивіденди та на отримання коштів.

Ключові слова: корпоративне право; суб'єктивне корпоративне право; майнові права; майнові відносини; привілеї; акції.

Резюме

В статье «Правовая природа корпоративных прав» освещаются основные проблемы, которые возникают при регулировании корпоративного правоотношения, а также приводятся пути их решения. В частности, предлагается: дать четкое определение понятию «субъективное корпоративное право»; закрепить за участниками любых обществ два прав: на дивиденды и на получение средств.

Ключевые слова: корпоративное право; субъективное корпоративное право; имущественные права; имущественные отношения; привилегии; акции.

Summary

Article «Nature of law of corporation rights» coverages basic problems of corporation legal relationships regulations. Specifically, proposes: concept «subjective corporation right» defines clear; two rights (at dividend and at to cash) allocates for all partnership participants.

Key words: corporation right; subjective corporation right; property rights; property relations; privileges; shares.

Отримано 3.11.2010

Л. М. НИКОЛЕНКО

Людмила Миколаївна Ніколенко, кандидат юридичних наук, професор Маріупольського державного гуманітарного університету

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПІД ВПЛИВОМ МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Еволюція способів процесуального захисту переконливо свідчить про те, що під впливом норм матеріального права перетворюється і удосконалюється процесуальне законодавство. Це пов'язано з тим, що зміни в розвитку суспільства передусім відбиваються на матеріальному праві і у зв'язку із цим виникає необхідність у корекції процесуальної галузі. Розвиток норм матеріального права неминує спричиняє адаптацію процесуальних норм. Формування ефективного, відповідного потребам економіки правового регулювання є одним із найважливіших завдань правотворчості, оскільки саме таке правове регулювання здатне забезпечити вирішення економічних спорів. Динаміка розвитку підприємницької сфери сучасної України потребує створення ефективної юрисдикційної системи «економічного» правосуддя з відповідним процесуально-правовим оформленням. Цим зумовлена актуальність дослідження.

Окремі питання розвитку господарського процесуального законодавства та впливу на його розвиток матеріально правових актів досліджували такі вчені, як І. В. Єршова, В. К. Мамутов, І. Г. Побірченко, Д. М. Притика та інші.

Метою статті є виявлення та дослідження історичних передумов становлення господарського процесуального законодавства під впливом матеріально-правових актів.

Після Жовтневої революції 1917 року і до 1922 року управління народним господарством було суворо централізованим. Керівництво економікою здійснювалося на підставі державних планів економічного та соціального розвитку, з урахуванням галузевого і територіального принципів. Постачання підприємствам і організаціям готової продукції і матеріалів проводилося на підставі нарядів, без оформлення відповідних договорів і проведення грошових розрахунків. За законодавством, підприємства і установи не мали можливості захистити свої права та інтереси в судовому порядку.

У радянській Україні створення судових органів почалося, як і в більшовицькій Росії, з ліквідації судових органів попередніх урядів. Так, декретом Ради Народних Комісарів від 22 листопада (5 грудня) 1917 р. комерційні суди було ліквідовано¹.

Відповідно до декрету Всеросійського ЦВК від 29 грудня 1917 р. (11 січня 1918 р.) «Про направлення незакінчених справ скасованих судових установ» усі справи комерційних судів поділялися «за ціною позову між місцевими й окружними судами для вирішення їх за загальними правилами судочинства»². На підставі зазначених правових актів були ліквідовані петроградський і московський комерційні суди. Одеський комерційний суд потрапив під ліквідацію відповідно до першого законодавчого акта про суд радянської України, яким була постанова Народного секретаріату «Про введення народного суду» від 4 січня 1918 р. Цей

правовий акт передбачав скасування таких судових органів, як окружні суди, судові палати, військові і морські суди, комерційний суд в Одесі, волосні й мирові суди³.

Говорячи про перші радянські правові акти про суд, слід зазначити, що відповідно до ст. 15 декрету про суд № 2, прийнятого ВЦВК РСФРР 7 березня 1918 р., «судові позови між різними казенними установами» не допускалися⁴. Декрет про суд № 2 фактично визнавав недоцільним створення органу спеціальної юрисдикції, покликаного розглядати і вирішувати господарські спори між підприємствами однієї форми власності.

У цей період підприємства не мали господарської самостійності, не укладали договори і не проводили грошові розрахунки між собою. Спори, що виникали між ними, у процесі господарської діяльності вирішувалися керівниками самостійно адміністративним шляхом.

Отже, ще на початку становлення Радянської влади як у РСФРР, так і в Україні комерційні суди, як органи спеціальної юрисдикції, були ліквідовані, проте жодної альтернативи їм запропоновано не було. Не було необхідності у спеціальних судах або інших державних органах для розгляду і вирішення господарських спорів і в період «воєнного комунізму», коли господарські відносини в радянських республіках «будувалися на основі адміністративних розпоряджень»⁵. За такої системи були відсутні нормальні господарські договірні зв'язки між підприємствами. У таких умовах спори, що виникали між підприємствами, могли вирішуватися і вирішувалися винятково в адміністративному порядку вищими органами управління.

Економічна і політична ситуація в країні докорінним чином змінилася після 1922 р. Із закінчення громадянської війни підприємства отримали оперативну й майнову самостійність. Централізоване управління почало поєднуватися з ініціативою самих підприємств, господарська діяльність здійснювалася підприємствами на підставі договорів.

Таким чином, на зміну майже повній натуралізації прийшли нові економічні правила, засновані на товарно-грошових відносинах. Як наслідок цього між підприємствами почали виникати спори, для врегулювання яких було потрібно створення спеціальних органів, уповноважених на вирішення конфліктів у господарській діяльності. Виникла необхідність формування принципово нового типу законодавства, адекватного специфічним соціально-економічним умовам⁶.

27 березня 1921 р. надзвичайна сесія Всеукраїнського ЦВК V скликання прийняла постанову «Про заміну продовольчої розкладки натуральним податком»⁷, що означало законодавче забезпечення початку проведення в Україні нової економічної політики. Суть цієї політики полягала, насамперед, у відмові від адміністративних і переході до економічних методів управління економікою за умови формування ринку і ринкових відносин. Для забезпечення успішного проведення нової економічної політики були також вжиті законодавчі заходи щодо надання державним підприємствам господарсько-оперативної самостійності й переведення їх на господарський розрахунок⁸.

Практика господарювання вже в початковий період нової економічної політики поставила на порядок денний питання про створення спеціальних державних органів, які б розглядали і вирішували спори і конфлікти, що виникали цілком об'єктивно між соціалістичними організаціями і підприємствами. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені в РСФРР. Так, відповідно до постанови Президії Вищої Ради Народного Господарства від 3 квітня 1922 р. були утворені Арбітражна комісія при ВРНГ і арбітражні комісії при його місцевих органах (промбюро, губраднаргоспи). Розгляду названих комісій підлягали спори тільки між підприємствами й організаціями, підпорядкованими ВРНГ і його місцевим органам. В Україні Арбітражна комісія при Вищій Раді Народного Господарства УРСР була утворена постановою РНК УРСР від 3 січня 1924 р. Ця комісія засновувалася «для вирішення майнових спорів між держпідприємствами, підпорядкованими безпосередньо Вищій Раді Народного Господарства УРСР»⁹.

Одним з основоположних матеріально-правових актів у сфері господарської діяльності, прийнятих у цей період, став Цивільний кодекс УРСР 1922 р., у ст. 2 якого була закріплена підвідомчість спорів між суб'єктами господарювання арбітражу. Проте більшість норм щодо регулювання договірних відносин між соціалістичними організаціями були за його межами.

Аналіз правових норм, що містилися в нормативних актах, які регулюють порядок діяльності арбітражних комісій, дозволяє зробити висновок про те, що арбітражна процесуальна форма виникла з появою арбітражних комісій. У цей період вона цілком відповідала нормам матеріального права, які застосовували арбітражні комісії при розгляді і вирішенні господарських спорів.

Вже в перші роки існування арбітражу багато вчених і практиків побачили в нім принципово нову форму захисту прав організацій і забезпечення законності в народному господарстві. Так, П. А. Лебедев висловлювався про те, що «в майбутньому загальні суди розглядатимуть тільки справи за участю громадян, а спори організацій – арбітражні комісії, але на основі особливої системи права, яку належить розробити»¹⁰.

Подальший розвиток арбітражу був пов'язаний з переходом на госпрозрахункові методи господарювання на основі договорів. Так, в 1931 році було прийнято постанову ЦВК і РНК СРСР про обов'язковість оформлення замовлень і постачань письмовими договорами¹¹ і постанови РНК СРСР від 20.03.1931 р. «Про зміни в системі кредитування, зміцнення кредитної роботи і забезпечення госпрозрахунку у всіх госорганізах»¹², що сприяли зміцненню власної майнової бази організацій, розширенню їх господарської самостійності підвищенню відповідальності за результати діяльності. З цього періоду арбітраж став основною формою захисту цивільних прав установ, підприємств і організацій.

Спочатку органи арбітражу мали право вирішувати лише майнові спори, але поступово їх компетенція розширювалася. У постанові РНК СРСР від 19.12.1933 р. «Про договорів на 1934 рік», вказувалося, що всі

спори, які виникають при укладенні договорів між органами різних відомств і кооперативних систем, вирішуються Держарбітражем. Таким чином, до компетенції Держарбітражу було віднесено також і вирішення переддоговірних господарських спорів.

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 23.07.1959 р. «Про поліпшення роботи державного арбітражу» вперше був встановлений обов'язок підприємств і організацій до пред'явлення позову до Держарбітражу уживати заходів до безпосереднього врегулювання спору. На нашу думку, цей нормативний акт був своєрідним прототипом і вплинув на появу норм, що встановлюють у деяких випадках обов'язковість претензійного (досудового) порядку врегулювання в сучасному господарському процесуальному законодавстві (Розділ 2 ГПК України).

Основи цивільного законодавства СРСР 1961 р., розглядаючи арбітраж як форму вирішення господарських спорів, виділяли його, разом з судом і третейським судом, як найважливіший спосіб захисту цивільних прав¹³. Аналогічна норма закріплена у ст. 6 Цивільного кодексу УРСР 1964 року¹⁴. Крім того, у ст. 23 подано визначення юридичної особи як організації, яка має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі або в третейському суді.

Подальший розвиток ролі арбітражу був пов'язаний з ухваленням 07.08.1970 р. постанови Ради Міністрів СРСР «Про підвищення ролі органів державного арбітражу і арбітражів і міністерств і відомств у народному господарстві»¹⁵, в якому перед арбітражем були поставлені нові завдання. Він повинен був сприяти підвищенню ефективності суспільного виробництва, раціоналізації господарських зв'язків, зміцненню господарського розрахунку, посиленню ролі договору в господарських відносинах.

В умовах здійснення економічної реформи, розширення прав підприємств, підвищення ролі договорів суттєво зростає значення права у регулюванні господарських відносин. З цього питання було спеціально прийнято постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23.12.1970 р. № 1025 «Про поліпшення правової роботи в народному господарстві»¹⁶, яка вказувала на необхідність ширше використовувати правові засоби для успішного вирішення завдань з підвищення економічної ефективності виробництва, виконання планових завдань і дотримання договірних зобов'язань. На додаток до цього акта було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР від 17.10.1973 р. № 758 «Про затвердження Положення про порядок пред'явлення і розгляду претензій підприємствами, організаціями і установами і врегулювання розбіжностей у господарських договорах». Вона встановлювала, що «пред'явлення позову до арбітражу або іншого органу, якому є підвідомчий спір, без звертання з претензією до іншої сторони не допускається»¹⁷.

Принципове і важливе з практичної точки зору значення мала постанова Ради Міністрів СРСР від 17.01.1974 р. «Про подальше вдосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу». Метою цього нормативного акта було підвищення ролі органів Держарбітражу в забезпеченні правильного і одноманітного застосування законодавства при вирішенні господарських спорів, посилення дії цих органів на підприємства, установи, організації в справі дотримання державної дисципліни, виконання планових завдань і договірних зобов'язань¹⁸.

На необхідності ефективнішого використання всієї системи правових засобів з метою сприяння розвитку радянської економіки особливо підкреслювалося також у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 25.06.1975 р. № 558 «Про заходи з подальшого вдосконалення господарського законодавства»¹⁹, яке повинно було забезпечити чітке функціонування всіх ланок господарського механізму, правильне співвідношення права і відповідальності на всіх рівнях управління господарством, розширення госпрозрахункових відносин, підвищення ролі господарських договорів.

Прийняті XXVI з'їздом КПРС «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981-1985 роки і на період до 1990 року»²⁰ ставили завдання суворого дотримання соціалістичної законності в господарських відносинах, виконання планових завдань і договірних зобов'язань суб'єктами господарських відносин. Успішне виконання цих завдань вимагало підвищення якості роботи суду, правоохоронних органів і арбітражу, подальшого вдосконалення форм і методів їх роботи.

Виникнення арбітражної форми захисту майнових прав і інтересів соціалістичних організацій, що охороняються законом, в юридичній літературі завжди розглядалося як явище причинно зумовлене, як закономірний наслідок розвитку радянської економіки²¹. Створення арбітражу в механізмі Радянської держави пов'язувалося із завданням зміцнення госпрозрахунку і впровадження договорів у практику взаємин суб'єктів господарювання. Завдання арбітражу завжди залежали і визначалися змістом завдань, що стоять перед економікою держави. У міру того, як змінювалися завдання радянської економіки на різних етапах її розвитку, змінювалися й оновлювалися також завдання і функції арбітражу, з'являлися нові напрями в діяльності його органів. Одночасно з цим поступово підвищувалася роль і значення арбітражу, розширювалася можливість його впливу на розвиток радянської економіки.

Подальший розвиток організаційно-правового механізму вирішення економічних спорів характеризується в Конституції СРСР 1977 р., згідно зі ст. 163 вирішення господарських спорів між підприємствами, установами і організаціями здійснюється органами Держарбітражу в межах їх компетенції. Включення в розділ 20 Основного закону норм про арбітраж підкреслило важливе значення цього органу в господарському житті країни. Конституція СРСР 1977 р. стимулювала активізацію подальшої законодавчої діяльності. Нові нормативні акти не були прийняті у відриві від тих, що передували, повністю враховувався накопичений досвід їх застосування. Усе це стосується і подальшого регулювання організації і діяльності системи Держарбітражу.

Підвідомчість спорів Держарбітражу була розширена у зв'язку з постановою Ради Міністрів СРСР від 13.01.1987 р. «Про порядок створення на території СРСР і діяльності спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій СРСР та інших країн – членів РЕВ»²², згідно з якою до компетенції Держарбітражу були віднесені спори спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій з радянськими державами, кооперативними й іншими громадськими організаціями.

Істотно розширив компетенцію органів Держарбітражу також Закон СРСР від 30.06.1987 р. «Про державне підприємство (об'єднання)»²³, ч. 3 ст. 9 передбачала, що «у разі прийняття міністерством, відомством, іншим вищим органом акта, що не відповідає його компетенції, або з порушенням вимог законодавства підприємство має право звернутися до державного арбітражу із заявою про визнання такого акта недійсним повністю або частково. Збитки, завдані підприємству в результаті виконання вказівки вищого органу, що порушив права підприємства, підлягають відшкодуванню з боку цього органу. Споры з питання відшкодування збитків вирішуються державним арбітражем». Цей Закон значно розширив самостійність підприємств і підготував перехід до ринкових відносин. Система планування була замінена контрактною системою розміщення державних замовлень.

Проведення економічної реформи, процеси демонополізації, приватизація не лише привела до серйозного оновлення законодавства, що регулює відносини у сфері економіки і управління, а і ввела в обіг такі поняття як підприємець, ринок, товар тощо. Перехід до ринкових відносин, корінні зміни державного регулювання економіки об'єктивно вимагали створення нової правової основи підприємницької діяльності, що базується на рівності суб'єктів економічної сфери діяльності.

Кінець 80-х – початок 90-х років є періодом зародження нового господарського законодавства, заснованого на ринкових принципах економічної діяльності. Важливим етапом у розвитку економічних відносин і правовому регулюванні господарської діяльності в цей період стала поява наступних нормативно-правових актів:

– Закону СРСР від 26.05.1988 р. «Про кооперацію в СРСР»²⁴, який визначає можливість створення кооперативів з метою отримання прибутку за допомогою задоволення потреб народного господарства і населення в продовольстві, товарах, житлі, роботах і послугах;

– Закону УРСР від 07.02.1991 р. «Про власність»²⁵, відповідно до якого приватна власність була поставлена в один ряд з державною і комунальною;

– Закону УРСР від 07.02.1990 р. «Про підприємництво»²⁶, який визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, встановлює гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки;

– Закону СРСР від 04.06.1990 р. «Про підприємства в СРСР»²⁷, який встановлює принцип невтручання в господарську діяльність підприємств з боку державних, і кооперативних органів;

– Закону УРСР від 18.09.1991 р. «Про інвестиційну діяльність»²⁸, який визначає правові, економічні й соціальні умови інвестиційної діяльності, покликаних забезпечити рівний захист прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності;

– Закону України від 04.03.1992 р. «Про приватизацію державного майна»²⁹, який встановлює правові, економічні та організаційні основи приватизації державного майна та майна, що належить Автономній Республіці Крим, з метою створення багатоукладної соціально орієнтованої ринкової економіки України.

У 90-і роки почався перехід від планової до ринкової економіки, від однієї економічної системи до іншої. Додання законного статусу підприємницькій діяльності, різноманіття форм власності, поява різних організаційно-правових форм юридичних осіб, зведення в ранг принципів свободи договору на протилежному директивному плануванню потребувало зміни концепції, яка існувала у цей період.

У зв'язку з впровадженням в економіку приватноправових регуляторів і стимулів, появою приватної власності, розвитком підприємництва і багатоукладної економіки виникла необхідність у реформуванні органів, що здійснюють юрисдикцію у цій сфері. Для забезпечення ефективного захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності необхідно було скасувати систему органів Держарбітражу і передати їх функції судам загальної юрисдикції або створити спеціалізовані суди для розгляду такого роду справ. Такої ж точки зору дотримується і ряд авторів, які вважають, що до цього моменту «постала необхідність реорганізації арбітражу в господарський суд»³⁰. А. А. Добровольський визнавав неминучість перебудови арбітражу в орган, максимально наближений за характером його діяльності, а частково і за організаційною побудовою, до судових органів, оскільки існує підпорядкування арбітражів місцевим органам влади не завжди сприяло об'єктивному і кваліфікованому вирішенню справи³¹.

Слід зазначити, що саме період з 1922 до 1991 року багато в чому став етапом формування матеріальних передумов, що послужили підставою для становлення і розвитку системи арбітражних судів.

Виникнення господарської процесуальної форми захисту майнових прав і інтересів соціалістичних підприємств, що охороняються законом, є наслідком розвитку радянської економіки; завдання суду завжди прямо залежали і визначалися змістом завдань, що стоять перед економікою держави, змінювалися залежно від змісту останніх.

Система арбітражу, що діяла протягом 60-ти років, була скасована внаслідок прийняття Закону України від 04.06.1991 р. «Про арбітражний суд»³².

Рішення про передачу функцій Держарбітражу було ухвалене на користь новостворюваних спеціалізованих судів через ряд суб'єктивних причин, серед яких можна виділити наступні:

– було очевидно, що неповоротка процесуальна конструкція загальних судів, що мала не тільки десятки років позитивного досвіду, але й історичні традиції тяганини, повільності в розвитку процесу, була для арбітражних судів, від діяльності яких певною мірою залежить швидкість розвитку економічних відносин в загальнодержавному масштабі, неприйнятна;

– створення арбітражних судів на базі Держарбітражів, у тих же пристосованих приміщеннях, із залученням тих же професійних кадрів і керівництва, що володіють досвідом розгляду господарських спорів, дозволило вирішити питання переходу до системи арбітражних судів найбільш простим і дешевим способом.

Вирішення спорів між рівними суб'єктами господарської діяльності колишніми способами і методами, які застосовувалися в умовах планової системи господарювання, стало неможливим. Однією з обставин, що сприяли зародженню системи арбітражних судів, була поява приватної власності. У цих умовах Держарбітраж як за своєю інституційною формою, так частково і за змістом діяльності уже не відповідав вимогам часу. Виникла нагальна необхідність в органах, здатних оперативно вирішувати численні конфлікти, що мали місце в сфері господарського обігу, а також виступати в ньому надійним гарантом правового захисту законних інтересів учасників цього обігу. Арбітраж був перетворений на суд, діяльність якого щодо розгляду і вирішення спорів відбувається в арбітражній процесуальній формі, що створює стійкі гарантії захисту права однаково всіма учасниками цивільних відносин.

На те, що в розглянутий період назріла суспільна потреба в такому органі, який би був органом правосуддя, «але правосуддя спеціалізованого, пристосованого до економічної сфери, до сфери підприємництва, комерційних, торговельних та інших відносин» – вказував В. Ф. Яковлев³³. Прийняті в 1991-1992 рр. перші закони про арбітражні суди були, власне, завершенням того процесу, який розпочався за кілька десятиліть до цього періоду і «має своїм корінням перші економічні реформи 1965 р. Тоді розпочалася не лише зміна економічних відносин й економічного законодавства, а й перетворення системи державного арбітражу»³⁴. Думку В. Ф. Яковлева підтримав В. В. Лаптев³⁵. На пряму залежність змін форми вирішення економічних спорів від якісних змін в економіці, від переходу до ринкових відносин, розвитку різних форм власності вказували В. В. Апаніч та С. М. Пелевін³⁶.

Перехід від централізованої економіки радянської держави до економіки вільних ринкових відносин і відносин приватного підприємництва потребував суттєвої реформи арбітражного (господарського) процесуального законодавства.

6 листопада 1991 р. був прийнятий Арбітражний процесуальний кодекс України, який установив процедуру захисту охоронюваних прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності³⁷. Тим самим вперше в історії України була сформована самостійна система арбітражних судів, законодавчо закріплене здійснення правосуддя у господарських справах спеціалізованими судовими органами. Україна стала першою республікою в колишньому СРСР, що прийняла своє національне законодавство, покликане забезпечити правові засади діяльності нового органу – арбітражного суду України.

Важливі напрями вдосконалення організації та діяльності арбітражних судів визначені у прийнятій Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. «Концепції судово-правової реформи в Україні».

У 1993–2001 рр. ряд змін і доповнень було внесено і до Арбітражного процесуального кодексу України. Компетенція арбітражних судів щодо вирішення кола підвідомчих їм справ визначалася ст. 12 Арбітражного процесуального кодексу. Слід зазначити, що, виходячи з природи арбітражного суду як органу для здійснення правосуддя з господарських справ, законодавець цілком слушно розширив коло господарських спорів для розгляду арбітражними судами. Так, наприклад, державні арбітражі раніше не мали права розглядати спори про податки та неоподатковані платежі, що стягувалися до Державного бюджету, спори на суму менше ніж 100 карбованців, спори між підприємствами, організаціями та установами, які виникли у зв'язку із здійсненням банками фінансового контролю за невикористанням коштів на капітальні внески. Зазначені категорії спорів розглядалися органами виконавчої влади. Деякі категорії господарських спорів до прийняття Арбітражного процесуального кодексу розглядалися загальними судами. До таких спорів належали спори за участю іноземних юридичних осіб, спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій СРСР та інших країн – не членів СЕВ; спори, що виникають із договорів перевезення вантажів у прямому міжнародному залізничному і повітряному вантажному сполученні між державними підприємствами, установами, організаціями, з одного боку, і органами залізничного або повітряного транспорту – з іншого; спори за участю колгоспів, міжколгоспних підприємств, організацій або їх об'єднань.

Цілком природно, що зазначені спори як господарські за своїми об'єктивними ознаками були віднесені АПК України до підвідомчості арбітражних судів.

Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. нова Конституція України створила фундаментальну правову базу, покликану забезпечити подальший розвиток судово-правової реформи в Україні.

Згідно з пунктом 1 Закону України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» назва цього Закону викладалась у такій редакції: «Закон України про господарські суди». Відповідно до цього законодавчого акта запроваджено господарські суди замість арбітражних, які є спеціалізованими судами у системі судів загальної юрисдикції. Арбітражний процесуальний кодекс перейменовано у Господарський процесуальний кодекс, Вищий арбітражний суд – у Вищий господарський суд³⁸.

За період дії ГПК України були прийняті закони, які регулюють відносини у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності, котрі не тільки розширили компетенції арбітражних судів, але потребували інших підходів до визначення процесуальної форми вирішення спорів, які виникають із цих відносин: Зако-

ни України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок» та інші матеріально-правові акти.

Важливим етапом у становленні інституту судової влади в сфері господарських відносин стало прийняття законодавства, що регулює сферу господарського судочинства. Його основою стали Господарський кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. та Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Кардинальна зміна правової природи юрисдикційного органу, чією прерогативою є розв'язання господарських спорів, була зумовлена не тільки потребами переходу до ринкової економіки, а й пов'язаними з нею завданнями побудови правової держави. Розгляд конфліктів у сфері господарювання саме інститутом судової влади одночасно спричинявся як економічними інтересами, так і інтересами зміцнення режиму законності. Усунення проявів волюнтаризму в цій сфері стало не лише передумовою ринкового механізму, а й невід'ємним компонентом судово-правової реформи, оскільки можливість судового захисту повинна поширюватися в цивілізованому суспільстві на всіх визнаних у державі суб'єктів права.

Стрімкий розвиток матеріального законодавства, що регулює складні відносини у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності, а також згадані недоліки вимагали вдосконалення процесуальної форми вирішення спорів у цій сфері.

Внесення змін у ГПК було підпорядковано одному загальному завданню – забезпечити доступність і оперативність правосуддя у сфері підприємницької і іншої економічної діяльності, підвищити ефективність судового захисту підприємців. Також це пояснюється швидким розвитком нових економічних відносин і законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, а також тим, що колишнє арбітражне процесуальне законодавство не встигало регулювати спірні правовідносини в цій сфері. Економічні відносини, що динамічно розвиваються, в країні вимагали систематичного вдосконалення процесуальних правових норм, здатних ефективно захищати права і законні інтереси підприємницьких структур.

ГПК увібрав у себе багато нових підходів, змістовно змінив і редакційно відновив більшість статей. Деякі положення даного правового акта є абсолютно новими для вітчизняної процесуалістики. Інші ж нововведення є лише законодавчим віддзеркаленням практики, що склалася. У той же час очевидними є спадкоємність господарського процесуального законодавства і збереження колишньої концепції, заснованої на принципах існуючої системи господарських (арбітражних) судів в Україні, її структурних елементів, кількості судових інстанцій і повноважень господарських судів кожного рівня.

При оцінці ГПК України, слід виходити не з кількісних, а з якісних показників. Необхідність вдосконалення насамперед процесуальних норм пояснюється тим, що постійне доопрацювання матеріального законодавства принесе результат лише у тому випадку, якщо в суспільстві буде ефективна процедура примушення його учасників до належного виконання узятих на себе зобов'язань.

Треба зазначити, що сьогодні актуальним є питання прийняття нового ГПК. Це зумовлено наступним:

– підставою для прийняття нового ГПК стали серйозні економічні, соціальні й політичні перетворення в країні, що позначилися на низці законів, що регулюють відносини у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності, вони не лише розширюють компетенцію господарських судів, а й вимагають іншої, адекватної процесуальної форми вирішення спорів, що виникають з цих відносин;

– необхідно привести українське господарське процесуальне законодавство у відповідність до європейських стандартів судочинства;

– у практиці застосування ГПК були виявлені внутрішні суперечності в його положеннях і їх неузгодженість з іншими законами;

– необхідно забезпечити доступність правосуддя. Потреба в судовому захисті виявилася такою великою, що суди як загальної юрисдикції, так і господарські значно перевантажені, що впливає на швидкість вирішення справ і оперативність правосуддя.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу становлення господарського процесуального законодавства під впливом ряду матеріально-правових актів можна зробити наступні теоретичні висновки:

перетворення економічних відносин багато в чому викликане зміною їх матеріально-правового змісту, тобто в першу чергу це відбивається на матеріальному праві, і лише у зв'язку з цим виникає потреба в зміні процесуальної галузі. Саме тому, зародженню господарського процесуального законодавства у 1922 р. сприяла зміна економічного устрою і побудова господарської діяльності підприємств на грошовій основі.

Між умовами функціонування ринкових відносин, динамічно змінюються, джерелами матеріального законодавства, котрі швидко модифікуються, регулятивними відносинами у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності і появою в господарському процесуальному праві нових норм існує своєрідний причиново-наслідковий зв'язок.

¹ Декреты Советской власти. – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1957. – С. 124.

² Декреты Советской власти. – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1957. – С. 295.

³ Сусл Д. С. Історія суду Радянської України (1917-1967 рр.): моногр./ Д. С. Сусл. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. – С. 7.

⁴ Систематический сборник узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. – М.: Издание Отдела опубликования законов Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – С. 69.

- ⁵ *Бекузарова Л.* Становление ценового регулирования хозяйственной деятельности на первых этапах социалистического хозяйственного строительства / Л. Бекузарова // История государства и права. – 2002. – № 2 – С. 16.
- ⁶ *Ершова И. В.* Предпринимательское право / И. В. Ершова, Т. М. Иванова. – М., 1999. – С. 8; *Побирченко И. Г.* Советский арбитражный процесс. / И. Г. Побирченко. – К., 1988. – С. 21.
- ⁷ СУ УССР. – 1921. – № 5. – Ст. 143.
- ⁸ *Лортикян Э. Л.* План и рынок в хозяйственной системе непа: Исторический опыт Украины / Э. Л. Лортикян. – Х., Харків, 1992. – С. 95; *Лортикян Э. Л.* История государственного и рыночного регулирования экономики Украины / Э. Л. Лортикян. – Х.: Харків, 1995. – С. 37.
- ⁹ СУ УССР. – 1924. – № 1. – Ст. 6.
- ¹⁰ *Лебедев А.* Гражданский кодекс и государственное хозяйство / А. Лебедев // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1927. – № 2.
- ¹¹ СЗ СССР. – 1931. – № 10. – Ст. 109.
- ¹² Про зміни в системі кредитування, зміцнення кредитної роботи і забезпечення госпрозрахунку у всіх госпоргонах: Постанова РНК СРСР від 20 березня 1931 р. // СЗ СССР. – 1931. – № 18. – Ст. 166.
- ¹³ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 50. – Ст. 525.
- ¹⁴ <http://zakon.nau.ua/doc/?code=%31%35%34%30%2D%30%36>
- ¹⁵ Про підвищення ролі органів державного арбітражу і арбітражів і міністерств і відомств у народному господарстві: Постанова Ради Міністрів СРСР від 07 серпня 1970 р. // СП СССР. – 1970. – № 15. – Ст. 122.
- ¹⁶ Про поліпшення правової роботи в народному господарстві: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 1025 від 23 грудня 1970 р. // СП СССР. – 1971. – № 1. – Ст. 1.
- ¹⁷ Про затвердження Положення про порядок пред'явлення і розгляду претензій підприємствами, організаціями і установами і врегулювання розбіжностей у господарських договорах: Постанова Ради Міністрів СРСР № 758 від 17 жовтня 1973 р. // СП СССР. – 1973. – № 23. – Ст. 128.
- ¹⁸ Про подальше вдосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. // СП СССР. – 1974. – № 4. – Ст. 19.
- ¹⁹ Про заходи з подальшого вдосконалення господарського законодавства: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 558 від 25 червня 1975 р. // СП СССР. – 1975. – № 16. – Ст. 98.
- ²⁰ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981-1985 роки і на період до 1990 року: Прийняті XXVI з'їздом КПРС // Матеріали XXVI с'їзду КПСС. – М., 1981. – С. 126.
- ²¹ *Тараненко В. Ф.* Арбитраж – орган разрешения хозяйственных споров. / В. Тараненко – М., 1982. – С. 6.
- ²² Про порядок створення на території СРСР і діяльності спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій СРСР та інших країн – членів РЕВ: постановою Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1987 р. // СП СССР. – 1987. – № 8. – Ст. 38.
- ²³ Про державне підприємство (об'єднання): Закон СРСР: прийнятий Верховною Радою від 30 червня 1987 р. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1987. – № 26. – Ст. 385.
- ²⁴ Про кооперацію в СРСР: Закон СРСР: прийнятий Верховною Радою 26 травня 1988 р. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1988. – № 22. – Ст. 355.
- ²⁵ Про власність: Закон УРСР: прийнятий Верховною Радою 07 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 20. – Ст. 249
- ²⁶ Про підприємництво: Закон УРСР: прийнятий Верховною Радою 07 лютого 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 14. – Ст. 168.
- ²⁷ Про підприємства в СРСР: Закон СРСР: прийнятий Верховною Радою 04 червня 1990 р. // Ведомости СНД и ВС СССР. – 1990. – № 25. – Ст. 460.
- ²⁸ Про інвестиційну діяльність: Закону УРСР: прийнятий Верховною Радою 18 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 47. – Ст. 646.
- ²⁹ Про приватизацію державного майна: Закону України: прийнятий Верховною Радою від 04 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 24. – Ст. 348.
- ³⁰ *Церетели Н.* Арбитраж и регулирование хозяйственных взаимоотношений / Н. Церетели // Советское государство и право. 1970. – № 10. – С. 101.
- ³¹ *Добровольский А. А.* Арбитражный процесс в СССР: учеб. пособие. / А. А. Добровольский. – М., 1973. – С. 87.
- ³² Про арбітражний суд: Закон України: прийнятий Верховною Радою 04 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 36. – Ст. 469.
- ³³ *Яковлев В.* Каким быть Высшему арбитражному суду СССР / В. Яковлев // Социалистическая законность. – 1991. – № 6. – С. 6.
- ³⁴ Арбитражный суд: опыт и проблемы реализации нового законодательства (“круглый стол”) // Государство и право. – 1995. – № 10. – С. 5.
- ³⁵ Арбитражный суд: опыт и проблемы реализации нового законодательства (“круглый стол”) // Государство и право. – 1995. – № 10. – С. 24.
- ³⁶ *Апранич В. В.* Некоторые спорные вопросы арбитражного законодательства / В. В. Апранич, С. М. Пелевин // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1992. – № 5. – С. 102.
- ³⁷ Арбітражний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою 6 листопада 1991 р. // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
- ³⁸ Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України: прийнятий Верховною Радою 21 червня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 25. – Спецвипуск. – С. 1147.

Резюме

Статтю присвячено дослідженню історичних передумов становлення господарського процесуального законодавства під впливом матеріально-правових актів. Аналізуються матеріально-правові акти, які впливали на розвиток господарського судочинства в Україні.

Ключові слова: господарське процесуальне законодавство, господарське судочинство, арбітраж, арбітражний процес, господарський суд.

Резюме

Статья посвящена исследованию исторических предпосылок становления хозяйственного процессуального законодательства под влиянием материально-правовых актов. Анализируются материально правовые акты, которые повлияли на развитие хозяйственного процессуального законодательства в Украине.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное законодательство, хозяйственное судопроизводство, арбитраж, арбитражный процесс, хозяйственный суд.

Summary

The paper covers the historical backgrounds research of the formation of economic procedural legislation under the influence of the substantive acts. The substantive acts that have influenced the development of economic procedural legislation in Ukraine are analyzed.

Key words: economic procedural legislation, economic litigation, arbitration, the arbitration process, the economic court.

Отримано 19.02.2010

Я. В. СІМУТІНА

Яна Володимирівна Сімутіна, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СФЕРИ ДІЇ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ ТА УГОД

В умовах децентралізації правового регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці особливої актуальності набувають питання удосконалення колективно-договірного регулювання, яке передбачає безпосередню участь суб'єктів трудових відносин у встановленні умов праці шляхом укладення соціально-партнерських актів.

У трудовому праві України виділяються два види нормативних договорів про працю, і відповідно вживаються два терміни – «колективна угода» і «колективний договір». Водночас у міжнародних актах про працю, зокрема Рекомендації МОП № 91 щодо колективних договорів, використовується єдине поняття – колективний договір, під яким слід розуміти всяку письмову угоду щодо умов праці та найму, що укладається, з одного боку, роботодавцем, групою роботодавців або однією чи декількома організаціями роботодавців та, з іншого боку, однією чи декількома представницькими організаціями працівників або за відсутності таких організацій представниками самих працівників, належним чином обраними й уповноваженими відповідно до законодавства країни¹.

Аналіз чинного законодавства України дає підставу стверджувати, що основна відмінність між колективним договором та угодою полягає у сфері їх дії, а саме у колі осіб, на яких вони поширюються. Дія колективного договору обмежується рамками певної організації, угода ж охоплює ширше коло осіб, оскільки при укладенні залежно від її виду враховуються інтереси працівників як окремих галузей, територій, так і всієї держави. Як зазначає О. М. Ярошенко, на рівні окремої організації можуть обговорюватися й вирішуватися соціально-трудова питання, у вирішенні яких зацікавлений трудовий колектив певної організації. Зовсім інший масштаб і характер мають ті з них, що порушуються на рівні галузі, регіону або навіть на загальнодержавному рівні². Крім того, генеральна, галузеві, регіональні угоди як нормативні договори містять норми права та зобов'язання сторін. Нормативний характер згаданих колективних угод породжує два правові наслідки. По-перше, ці колективні угоди є рамочними для укладення колективних договорів. По-друге, юридична сила цих колективних угод передбачає можливість їх реалізації із застосуванням примусових процедур: судовий захист індивідуальних трудових прав працівників галузі, регіону, на який поширюється галузева чи регіональна угода; примирно-посередницькі процедури вирішення колективного спору.

При визначенні співвідношення змісту колективних договорів і угод виникає проблема, пов'язана з поширенням дії колективних угод на роботодавців і працівників, які не брали участі у колективних переговорах та підписанні угод, що зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень цього питання. Таким чином, метою цієї статті є подальший розвиток теорії трудового права щодо сфери дії колективних договорів та угод, а також удосконалення правового регулювання цього питання у законодавстві.